

Memòria de la guerrilla

Qui eren, quan i per què s'organitzaren els maquis? Documents audiovisuals recents n'han donat una idea aproximada. La pel·lícula 'Silencio roto', de Montxo Armendáriz; un dels quatre capítols de la sèrie 'Franquisme, oblidar o recordar', de TV3; el documental 'La guerrilla de la memòria', de Javier Corcuera, a més d'estudis especialitzats i de novel·les fan un gruix informatiu bastant complet dels darrers guerrillers resistents republicans contra la dictadura franquista.

La victòria franquista del mes d'abril de 1939 no va representar, com haguessin volgut els vencedors, la derrota definitiva de la República. Des del mateix any de la finalització de la guerra, i en alguns territoris des del mateix any 1936, s'havien constituït grups que van prosseguir la lluita armada contra el règim amb la convicció que l'estat espanyol participaria en el conflicte internacional provocat per la guerra mundial. Ja el 1936, tot just iniciada la guerra, s'havien format els primers nuclis guerrillers en aquells territoris que havien quedat sota el control de l'exèrcit sollevant, com Galícia o Lleó. Eren els "fugits", que es van "echar al monte" per tal d'escapar de les represàlies franquistes. El 1939 s'hi afegiren aquells que no van poder passar la frontera o que, simplement, van optar per plantar cara als vencedors. Però el fenomen es va intensificar, sobretot, a partir de l'estiu de 1944, després de l'alliberament de França, quan els republicans espanyols que havien participat en les activitats del maquis francès contra l'ocupació nazi van decidir prosseguir la guerra contra el franquisme i, en grups armats, travessaren de bell nou la frontera. Eren els darrers soldats de la República.

La guerrilla en la immediata post-guerra. Els primers grups armats de què hi ha constància al Principat es constituïren el mateix any 1939, i bàsicament foren organitzats pels anarquistes. En la majoria dels casos es tractava de petits grups de guerrilla urbana, que van actuar a Barcelona i a la seva àrea metropolitana, tot aprofitant l'anonimat de la gran ciutat. De fet, més que grups de guerrillers es tractava dels tradicionals "grups d'acció", tan habituals en les files de l'anarquisme català, que ara, en la clandestinitat més absoluta, desenvolupaven accions contundents contra les noves autoritats d'ocupació i els seus representants. Joaquim Pallarès era un jove anarquista que tot just acabada la guerra encapçalà un d'aquests grups d'acció al barri de la Torrassa de l'Hospitalet, i l'abril de 1939 executava el comissari en cap del districte de l'Hospitalet, José León Jiménez, un home que

EL TEMPS / FOTOGRAMAS

havia estat escollit directament per Franco per tal d'encapçalar la repressió a Barcelona. Pallarès va continuar actuant encara un temps i l'any 1942 formava part del Comitè de Catalunya de les Joventuts Llibertàries, però el març de 1943 fou detingut per la policia, jutjat sota l'acusació d'haver comès assassinats i robatoris, i juntament amb vuit companys més —Bernabé Argüelles, Francesc Álvarez, Josep Serra, Pere Tressols, entre altres— era ajusticiat a garrot vil a la presó Model de Barcelona. L'estiu de 1939 havien començat a arribar a Barcelona els primers grups de la resistència armada llibertària que organitzava des dels camps de concentració del sud de França l'anarquista aragonès Francisco Ponzán, que un temps més tard va muntar també una cadena d'evasió.

L'existència d'aquests grups a l'interior del país assoleix més relleu i significació perquè es constituïen en una situació de desorganització total dels vençuts i en un clima d'extermini contra tot aquell que gosés enfrontar-se als vencedors.

Paral·lelament, a la França ocupada pels alemanys, nombrosos republicans exiliats, de tots els colors polítics, van participar en la resistència, però fou el Partit Comunista d'Espanya el que emprengué la iniciativa més espectacular. A partir de novembre de 1942, amb la

creació a Tolosa de Llenguadoc de la Unión Nacional Espanola (UNE), es van començar a organitzar grups de guerrillers, que van adoptar el nom de XIV Cos de Guerrillers de l'Exèrcit Republicà. El maig de 1944, proper l'alliberament de França, el PCE va constituir l'Agrupació de Guerrillers Espanyols de la UNE, que l'endemà de l'alliberament de París —l'agost de 1944— es va convertir en l'única agrupació guerrillera espanyola reconeguda per les Forces Franceses de l'Interior (FFI).

La invasió de la Vall d'Aran i la guerrilla comunista. Va ser a partir d'aquests antecedents que, consumada la retirada alemanya de França, el Partit Comunista es va plantejar portar a terme una operació militar d'envergadura considerable: ni més ni menys que la invasió militar d'Espanya, com vint anys abans ho havia intentat Francesc Macià des de Prats de Molló. Ara els dirigents del PCE disposaven d'un clima internacional favorable, d'unitats militars molt ben preparades i d'informacions procedents de l'interior del país, segons les quals la majoria de la població espanyola estava disposada a aixecar-se en contra del règim franquista. Evidentment, tot concordava amb la realitat, menys la situació en què es trobava la població a l'interior del país, on els dirigents comunistes, especialment Jesús Monzón,

L'operació central dels maquis va tenir lloc a la vall d'Aran. El 19 d'octubre de 1944 ocuparen la major part dels pobles petits, tret de Viella

Roncal) i de l'Aragó. L'operació central, en què participaren uns 3.000 homes, havia de tenir lloc a la vall d'Aran. El dia 19 d'octubre de 1944 la Divisió 204, comandada per Vicente López Tovar, travessava la frontera amb França i aconseguia ocupar tot un seguit de petites localitats de la vall, mentre establia l'estat major a Bossost. Però l'avançada militar es va acabar en aquest punt i ni van aconseguir la conquesta de Viella ni el control de la boca nord del túnel ni tallar la carretera que unia Esterrri d'Aneu amb Viella. I també van constatar les reticències i els recels dels aranesos respecte a la seva acció. La reacció franquista –tot enviant reforços a la guarnició militar de la vall– va ser contundent. I el dia 27 d'octubre, per ordre directa de Santiago Carrillo, el cos expedicionari guerriller tornava a travessar la frontera amb França. Al seu darrere va deixar 129 morts, 241 ferits i 218 presoners.

El fracàs de la invasió comunista de la vall d'Aran no va ser obstacle, però, per-

havia confós la realitat amb les seves il·lusions.
Passat l'estiu de 1944 el PCE va iniciar l'anomenada operació "Reconquesta de Espana", en la qual uns 6.000 guerrillers comunistes van travessar la frontera amb França per diverses valls pirinenques de Navarra (Roncesvalles i

havia confós la realitat amb les seves il·lusions.

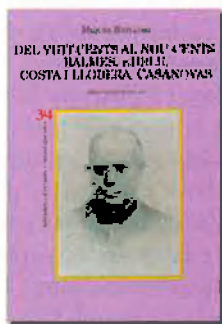
Passat l'estiu de 1944 el PCE va iniciar l'anomenada operació "Reconquesta

A l'esquerra, excombatents republicans en un pas fronterer del Pirineu català, el 1939. Alguns d'ells esdevindrien guerrillers antifranquistes.

Novetats Sant Jordi 2002

edicions **3i4** València

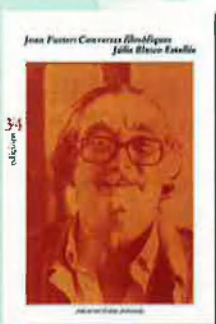

Miquel Batllori
OBRA COMPLETA, VOL. XVI

Júlia Blasco Estellés
JOAN FUSTER:
CONVERSES FILOSÒFIQUES

Joan Fuster
CORRESPONDÈNCIA, 5

Núria Cadenas
L'OVIDI

Gustau Muñoz
A L'INICI DEL SEGLE
UN DIETARI DE REFLEXIONS

Josep M. Sagarra
OBRA COMPLETA, VOL. 10

C/ Pérez Bayer, 11
46002 VALÈNCIA

Tel. 963 516 492 Fax 963 529 872
Correu electrònic: tresiquatre@tresiquatre.com

D'esquerra a dreta, els guerrillers Francisco Sabaté Llopart, "Quico"; José Castro Veiga, "Piloto", l'últim cap dels maquis de l'estat espanyol, mort el 1964; Francisco Ponzán, "Vidal", i Ramon Vila Capdevila, "Caracremada", el darrer dels guerrillers catalans, abatut a Barcelona el 1963.

La indecisió de la guerrilla a l'hora de conquistar Viella va ser decisiva en la desfeta dels maquis al Pirineu català

què servís de punt de partida per a la formació de grups guerrillers que a partir d'aquest moment van proliferar per tot l'estat. El Partit Comunista, a desgrat de tot, estava disposat a tirar endavant amb la iniciativa i va començar a enviar grups i homes armats que reforçaven els ja existents. A partir del mes de novembre del mateix any 1944 van començar a actuar diversos grups per la zona del Maestrat, alguns procedents de la frustrada invasió de la vall d'Aran. La importància dels contingents que arribaren a una zona especialment propícia per a les activitats guerrilleres va forçar a organitzar els grups existents, que van acabar constituint l'anomenada Agrupació Guerrillera del Llevant i l'Aragó (AGLA), amb estatuts específics, estructuració de partides i distribució del territori. Com ha explicat la historiadora Fernanda Romeu, l'AGLA va ser una de les guerrilles més ben organitzades, amb incidència real al País Valencià, Terol, Conca i Guadalajara. L'any 1947 disposava de 210 homes actius, que en alguns moments van arribar a 250, i fins i tot entre 1946 i 1949 va publicar un òrgan del premsa, *El Guerrillero*, amb 5.000 exemplars de tirada. Les seves accions, a banda de les econòmiques per sobreviui-

re, eren típicament guerrilleres i anaven des del sabotatge contra el ferrocarril, o contra centrals i línies elèctriques, fins a controls de carretera, accions contra autoritats franquistes i falangistes o l'ocupació de poblacions.

Aquest activisme guerriller venia reforçat en la convicció, molt generalitzada els anys 1946 i 1947, que els aliats, vencedors del feixisme europeu, portarien a terme una acció contundent contra el règim espanyol que faria desaparèixer definitivament el franquisme de l'escenari europeu.

A diferència del País Valencià, al Principat hi hagué moltes més dificultats per vertebrar una guerrilla comunista, per bé que es constituïren diversos grups armats que bàsicament van practicar la guerrilla urbana. Ja el 1944 s'havien format diversos grups, un dels quals estava format, entre altres, per Luis Vitini, Josep Ramon Álvarez i Vicenç Badia. El mes d'agost aquest grup va atracar la fàbrica de cerveses Mortitz de Barcelona. Pocs dies després el grup va ser detingut, jutjat en consell de guerra i tots els seus membres executats al Camp de la Bóta. L'any 1945 es formalitzà la constitució de l'anomenada Agrupació Guerrillera de Catalunya,

però els seus membres foren ben aviat arrestats i el 1946 es produí un segon intent reorganitzatiu, del qual va ser responsable Pere Valverde, i que va tenir en la brigada Jaume Girabau, dirigida per Numen Mestre, un dels grups més actius. La caiguda dels "80", esdevinguda l'any 1947, va desarticlar el PSUC i va menar els seus militants a un consell de guerra que va dictar diverses condemnes a mort.

El Partit Comunista i, a Catalunya, el PSUC van modificar la seva estratègia política a partir de 1948, quan, iniciada la guerra freda, es posa de manifest la manca de voluntat intervencionista dels aliats a l'estat espanyol. Aleshores els comunistes comencen a plantejar la necessitat d'integrar la seva militància en les institucions franquistes —com ara el sindicat oficial CNS— i inicien el progressiu abandonament de la guerrilla. Però encara havien de produir-se episodis especialment significatius, com l'enfrontament que va tenir lloc el 7 de novembre de 1949 a Santa Cruz de Moya (Conca) entre un grup de guerrillers i la Guàrdia Civil. En aquest episodi van morir dotze guerrillers, la plana major de l'Agrupació Guerrillera del Llevant i l'Aragó. No va ser fins al 1952 quan el PCE ordenà l'evacuació total de les seves guerrilles.

Les guerrilles anarquistes. Paral·lelament a la guerrilla comunista —que va gaudir d'un alt nivell d'organització i centralització i que responia a una estratègia precisa dissenyada per la direc-

Cronologia de la guerrilla

Juliol 1939. Arriben a Barcelona, procedents del sud de França, els primers grups de la resistència armada contra el franquisme, de caràcter anarquista.

Novembre 1942. El PCE crea a Tolosa de Llenguadoc la Unión Nacional Espanola i comença a organitzar les guerrilles que participaran en la resistència francesa.

Agost 1944. L'Agrupación de Guerrilleros Espanoles (PCE) esdevé l'única organització espanyola reconeguda per les Forces Franceses de l'Interior.

Octubre 1944. El PCE porta a terme la invasió de la Vall d'Aran.

Novembre 1944. Es constitueixen els primers grups guerrillers al Maestrat, que formaran l'Agrupació Guerrillera del Llevant i l'Aragó (AGLA).

1945. El PSUC crea l'Agrupació Guerrillera de Catalunya.

Octubre 1945. Quico Sabaté arriba a Barcelona amb el primer grup guerriller.

1947. S'inicia el "trienni del terror", amb la intensificació de la repressió franquista contra la guerrilla.

Març 1947. Es constitueix a Barcelona el Moviment Llibertari de Resistència, braç armat del moviment llibertari.

Juliol 1948. Josep Lluís Facerías arriba a Catalunya amb el seu grup guerriller.

Octubre 1948. El PCE revisa la seva estratègia política i qüestiona la lluita guerrillera.

1949. S'intensifiquen les operacions guerrilleres dels diversos grups anarquistes encapçalats per Marcel·lí Massana, Quico Sabaté, Facerías i Ramon Vila, entre altres.

Novembre 1949. La plana major de l'Agrupació Guerrillera del Llevant i l'Aragó mor en un enfrontament amb la Guàrdia Civil a Santa Cruz de Moya.

1952. El PCE ordena la retirada total de les seves guerrilles.

Setembre 1957. Mor cosit a trets a Barcelona Josep Lluís Facerías.

Gener 1960. Quico Sabaté mor a Sant Celoni.

Agost 1963. Ramon Vila, "Caracremada", el darrer guerriller de la postguerra, mor en un enfrontament amb la Guàrdia Civil. El mateix any foren executats el dirigent del PCE Julián Grimau i els militants anarquistes Joaquín Delgado i Francisco Delgado.

Gener 1964. El règim franquista inicia la commemoració dels "XXV Años de Paz".

ció del Partit— tot just acabada la guerra mundial també van proliferar nombrosos grups de guerrillers anarquistes, que en algunes ocasions continuaren actius molt més enllà dels anys 50. La guerrilla anarquista, però, va mostrar dos vessants diferents, de guerrilla rural i de guerrilla urbana, va ser omnipresent al Principat—si bé no consta que actués al País Valencià— i ben aviat va lluitar sense el suport de la direcció del Moviment Llibertari resident a França. Una altra de les característiques va ser la manca de coordinació entre els diferents grups, a desgrat dels intents d'organització. En tots els casos, la situació fronterera amb França va permetre que sovint molts d'aquests grups disposessin de la base d'operacions a l'estat francès i penetressin a l'interior del país a través dels molt coneguts passos de frontera.

Tot just acabada la guerra mundial, a partir de l'any 1945, van començar a arribar els primers nuclis de guerrilla urbana a Barcelona. El més actiu va ser, sens dubte, el que va encapçalar Quico Sabaté, que arribava a Barcelona ja el mes d'octubre, acompanyat, entre altres, de Jaume Parés, "Abisini", i Joan Salas, "Roget", i va començar a assestar els primers cops econòmics. Entre els anys

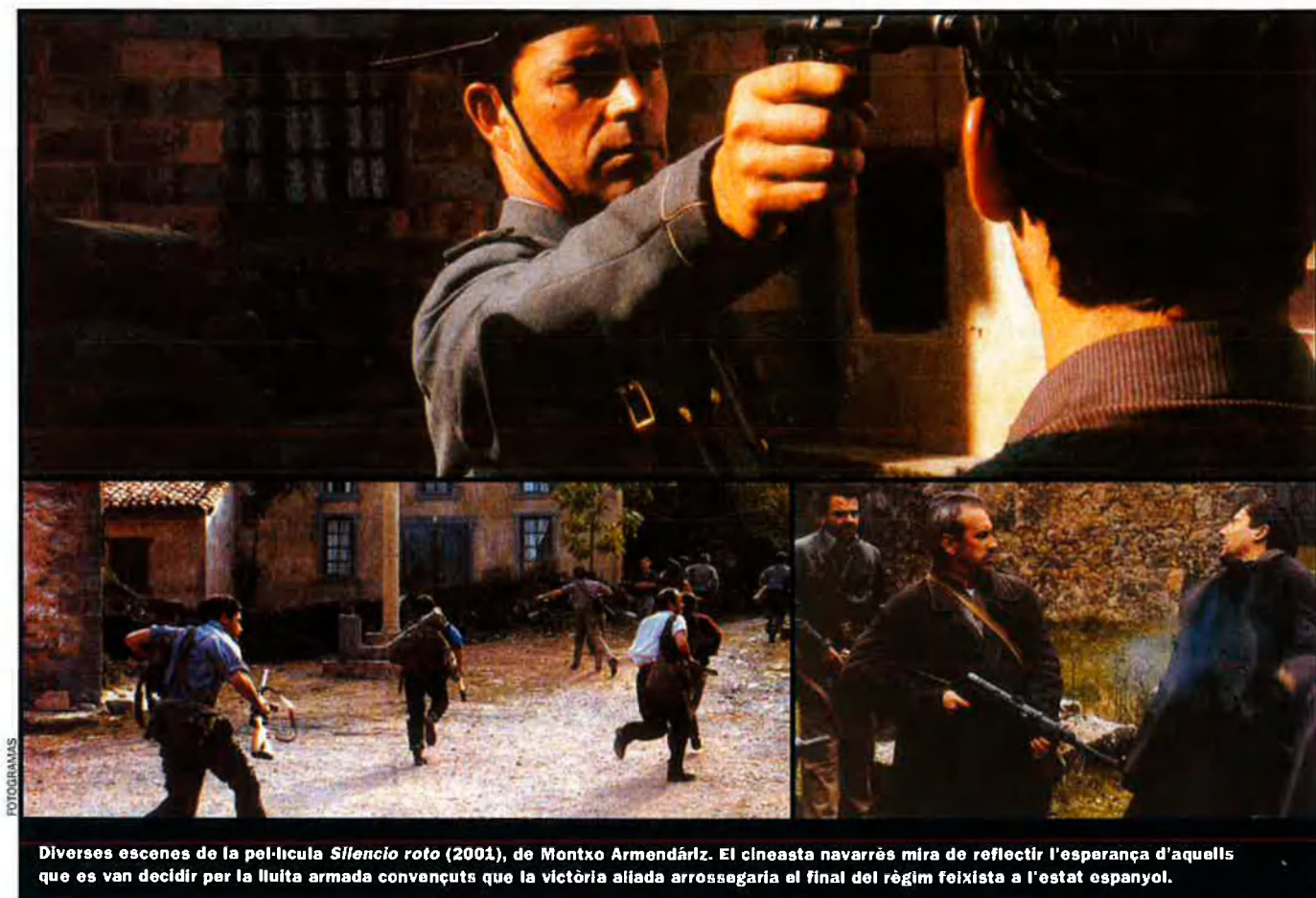
1945 i 1946 va recórrer bona part de les muntanyes i pobles de Catalunya, però sempre tenint el referent del mas prop de Ceret on tenia la seva residència habitual.

Al costat del grup de Quico Sabaté, es van constituir altres nuclis armats, que sovint es podien confondre amb els tradicionals grups d'acció anarquistes, com Talió o Los Manos, dirigit per Wenceslao Jiménez, i integrat bàsicament per militants aragonesos. També assolí una important projecció Josep Lluís Facerías, que a partir del juny de 1947, després de ser alliberat d'una detenció que havia sofert l'agost de 1946, s'incorporà al Moviment Llibertari de Resistència, que s'havia constituït a Barcelona el març de 1947, i aconseguí una guanyada fama, només comparable amb la de Quico Sabaté. A més de participar en l'eliminació del confident Elisau Melis, el juliol de 1947, va prendre part en el frustrat atemptat contra el comissari de la brigada politicosocial de Barcelona Eduardo Quintela i portà a terme tot tipus d'accions armades.

Paral·lelament a aquests grups, que bàsicament actuaven a Barcelona, a les comarques del Berguedà, el Bages i la Garrotxa-Guillerries, van actuar també

destacats guerrillers, entre els quals destacaren els berguedans Marcel·lí Massana i Ramon Vila Capdevila, "Caracremada". En el decurs dels anys 40 Massana es distingí especialment pels actes de sabotatge—va fer explotar torres d'alta tensió—, pels cops econòmics i fins i tot per alguns segrestos. Caracremada, que havia tingut una participació molt activa en el maquis francès durant la guerra mundial, es distingí durant aquests anys per la seva activitat com a guia de frontera, activitat en la qual també van destacar, entre altres, Francesc Denís, "Català", o l'osonenc, que havia estat militant del POUM, Antoni Franquesa.

L'any en què es va desenvolupar més l'activitat de la guerrilla anarquista fou el 1949, moment en què hi hagué tot d'accions armades, des de la col·locació de bombes en diferents hotels de Barcelona o a la catedral de la mateixa ciutat, fins a la bomba contra les línies elèctriques de Carbur de Berga, o els atacs més diversos. Però contra aquest activisme anarquista, com el del conjunt de grups guerrillers a la resta de l'estat, el règim franquista actuava amb contundència: l'any 1947 havia estat promulgada la Ley de Bandidaje y Terroris-

Diverses escenes de la pel·lícula *Silencio roto* (2001), de Montxo Armendáriz. El cineasta navarrès mira de reflectir l'esperança d'aquells que es van decidir per la lluita armada convençuts que la victòria aliada arrossegaria el final del règim feixista a l'estat espanyol.

El context internacional favorable va fer que el franquisme se sentís segur i disposat a aniquilar la guerrilla

mo, que va donar pas a l'anomenat "trienni del terror", que es va desenvolupar amb contundència fins l'any 1949. Era clar que el franquisme se sentia segur en el context internacional i estava disposat a posar fi al preu que fos a la guerrilla. En el decurs de 1949 les caigudes de militants anarquistes se succeïren, conjuntament amb les morts que es produïren en enfrontaments armats. Especialment significativa va ser la caiguda del grup que encapçalava Pere Adrover, i la mort de destacats militants, com Josep Sabaté, el germà gran de Quico, abatut a trets a Barcelona, i l'aplicació de la llei de fugues contra els militants del Bages Josep Puertas, Joan Vilella i Josep Bartovillo.

La fi de les guerrilles. La contundència de la repressió franquista, que prosseguí en els anys següents, minvà la capacitat ofensiva de la guerrilla i va ser decisiva perquè en el decurs dels anys 50 els guerrillers que havien sobreviscut es plantegessin de continuar amb les activitats subversives. Marcel·lí Massana decidí abandonar la lluita armada a partir de 1951, quan va ser detingut i jutjat per la policia francesa. Facerías, Quico Sabaté i Caracremada decidiren prosseguir el seu combat, però cada dia amb menys suports socials. Facerías, que entre 1952 i 1957 passà dues llargues temporades a Itàlia, efectuà el seu darrer viatge a Catalunya el 15 de setembre de 1957 i morí cosit a trets, presumible-

ment a causa d'una confidència, el 30 de setembre, al barri barceloní de Sant Andreu. Quico Sabaté, que patí presó a França en diverses ocasions entre 1952 i 1958, no abandonà mai la lluita armada i a les darreries de desembre de 1959 efectuà la seva darrera entrada a Catalunya per Costoja. Detectat per la Guàrdia Civil, morí en un enfrontament amb el sometent de Sant Celoni, el dia 5 de gener de 1960. Caracremada, que prosseguia la seva guerra particular per les muntanyes del Bages i el Berguedà, morí abatut per la Guàrdia Civil el dia 7 d'agost de 1963, prop del castell de Balsereny. Fou el darrer guerriller de la postguerra a Catalunya. Però encara en l'avançada data del 10 de març de 1965, a la llunyana Galícia, queia sota les bales de la Guàrdia Civil el guerriller José Castro Veiga, "Piloto". Havia estat en la guerrilla des del 1939, ni més ni menys que vint-i-sis anys de la seva vida.

Pelai Pagès